

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia 18 (2020)

ISSN 2081-1861

DOI 10.24917/20811861.18.30

Anna Maślanka

Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

ORCID 0000-0002-0888-3923

Brneński Smok, Zlín Baťów i trawa. O książce *Čtení jako radost a dobrodružství. Jiřímu Trávničkovi k šedesátinám*¹

Profesor Jiří Trávniček należy do najważniejszych czeskich badaczy szeroko pojętej kultury książki. Jest znany jako teoretyk i historyk literatury, krytyk literacki oraz autor licznych prac na temat czytelnictwa w Republice Czeskiej². Wszystko to znajduje swoje odzwierciedlenie w publikacji przygotowanej z okazji jego 60. urodzin, zatytułowanej *Čtení jako radost a dobrodružství. Jiřímu Trávničkovi k šedesátinám* [Czytanie jako radość i przygoda. Dla Jiříego Trávnička na sześćdziesiąte urodziny³]. Wartość temu polega na tym, że – poprzez teksty bliskich współpracowników, dawnych studentów oraz przyjaciół Jiříego Trávnička – przynosi nie tylko sylwetki zawodową i naukową jubilata, ale i jego żywy, osobisty, niekiedy dowcipny obraz. Nieodłącznym atrybutem bohatera publikacji pozostaje książka, która jest dla niego czymś dużo więcej niż narzędziem pracy: „Čte vědeckou literaturu, beleterii, poezii a prózu, čte všechno a čte každý den”⁴ [Czyta literaturę naukową, beletrystykę, poezję i prozę, czyta wszystko, czyta codziennie] – pisze o nim w swoim tekście Grzegorz Nieć.

Publikacja pod redakcją Michala Fránka, Aleša Merenusa, Ondřeja Sládka oraz Barbory Svobodovej zawiera dwadzieścia osiem tekstów i podzielona została na trzy części: *Pozdravy a konfese* [Pozdrowienia i wyznania], *Studie a interpretace* [Badania i interpretacje] *Čtení a kritika* [Czytanie i krytyka]. „Tento soubor by chtěl být počtou Jiřímu Trávničkovi⁵ – člověku, čtenáři, literárnímu vědci, kritikovi, učiteli a příteli,

1 *Čtení jako radost a dobrodružství. Jiřímu Trávničkovi k šedesátinám*, red. M. Fránek, A. Merenus, O. Sládek, B. Svobodová, Brno–Praga: Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i. 2020 [publikacja dostępna także on-line] <http://www.ucl.cas.cz/edicee/sborniky/jubilejnj/242-cteni-jako-radost-a-dobrodurztvi> – 16.12.2020), ISBN 978-80-88069-98-0, 222 s.

2 Wśród nich warto wymienić przede wszystkim monografie: J. Trávniček, *Čteme? Obyvatelé České republiky a jejich vztah ke knize* (2007), Brno 2008; tenże, *Čtenáři a interneti. Obyvatelé České republiky a jejich vztah ke čtení* (2010), Brno 2011; tenże, *Překnížkováno. Co čteme a kupujeme* (2013), Brno 2014; tenże, *Rodina, škola, knihovna. Náš vztah ke čtení a co ho ovlivňuje* (2018), Brno–Praga 2019 oraz publikację: tenże, *Česká čtenářská republika – generace, fenomény, životopisy*, Brno–Praga 2017.

3 Wszystkie przekłady z języka czeskiego w nawiasach kwadratowych – Anna Maślanka.

4 G. Nieć, *Jiří Trávniček jako fenomén českého čtenářství*, [w:] *Čtení jako radost a dobrodružství...*, s. 21.

5 *Jiří Trávniček a jeho lidé*, [w:] *Čtení jako radost...*, s. 9.

o němž všichni soudíme, že je dobrý, chytrý a skromný⁶. [Zbiór ten chciałby być hołdem dla Jiřieho Trávnička – człowieka, czytelnika, badacza literatury, krytyka, nauczyciela i przyjaciela, o którym wszyscy uważamy, że jest dobry, mądry i skromny] – piszą we wstępie redaktorzy.

Najbardziej osobisty charakter mają teksty, które znalazły się w części pierwszej. Ich autorzy akcentują wiedzę i czytanie jubilata, ale również jego ciepły stosunek do książek oraz żywy sposób opowiadania o nich – czy to poprzez słowo pisane, czy mówione (na dowód Aleš Merenus prezentuje nawet zdjęcia Jiřieho Trávnička, które zrobiono mu w trakcie jednego z wykładów). „Texty Jiřieho Trávnička jsou živé a provokují k přemýšlení. Čtenář jako by se ocitl přímo uprostřed dravé řeky, jejíž tempo nemůže nikdy úplně zvládnout”⁷ [Teksty Jiřieho Trávnička są żywe i prowokują do rozmyślań. Czytelnik jak gdyby trafia w sam środek rwącej rzeki, z której prądem nie całkiem jest sobie w stanie poradzić] – pisze również Aleš Merenus.

Są tu teksty wyznaniowe i nostalgiczne, wzruszające wyrazy szczerzej sympatii, jak wspomnienia dawnej studentki Hany Svanovskiej czy poety Víta Slívy. Zamieszczono tu również teksty dowcipne – jak rozważania Grzegorza Niecia o „w pewnym sensie patologicznym”⁸, obsesyjnym czytaniu Jiřieho Trávnička czy kreatywną zabawę nazwiskiem jubilata i tytułami jego książek, będącą dziełem Jiřieho Poláčka. Znajdują się tu wreszcie nawet teksty czysto literackie. Iva Málková układa dla bohatera publikacji akrostych, Jiří Koten – wiersz, będący wspomnieniem pewnego wspólnego wieczoru w gospodzie, zaś znany również w Polsce poeta Petr Hruška – utwór na cześć jubilata ułożony z pierwszych wersów dzieł znanych czeskich poetów.

W drugiej części znalazły się prace badawcze nawiązujące do osoby, prac i zainteresowań badawczych Jiřieho Trávnička. Nawiązania te mają różny charakter. Bywają luźne i dowcipne, jak w przypadku pracy Libora Martinka – poświęconej symbolice trawy w twórczości Henryka Jasiczka. To kolejna zabawa nazwiskiem jubilata, a równocześnie prezentacja bliskich mu czeskiej i polskiej poezji przez pryzmat konkretnego motywu – trawy. Do miasta, z którym związany jest Jiří Trávniček, Brna, oraz jednego z jego symboli odwołuje się Michal Fránek, pisząc o tym, jak zmieniał się sposób przedstawienia w czeskiej literaturze tzw. Brneńskiego Smoka – wiszącego na Starym Ratuszu krokodyla. Dawniej kojarzony z niemieckim uciskiem, dziś ma już jedynie znaczenie turystyczne. („Zda tomu tak bude již natrvalo, nelže ovšem ve střední Evropě nikdy s určitostí předpovědět”⁹ [Ale czy tak już pozostanie, w Europie Środkowej nie da się z całą pewnością nigdy przewidzieć] – dodaje autor). Mieszkańcy Krakowa doszukiwać mogą się tu analogii ze smokiem wawelskim, który według niektórych historyków także symbolizować miał ciemnościociela – Awarów, obecnych na terenach wzgórza wawelskiego w drugiej połowie VI wieku i pobierających od miejscowej ludności ogromne daniny¹⁰.

Inspiracją dla niektórych prac badawczych, jak przyznają na wstępie ich autorzy, były rozmowy lub współpraca naukowa z jubilatą. Tak było w przypadku szkicu Radomila Nováka, poświęconego związkowi czeskiej literatury z muzyką. Autor

6 A. Merenus, *Tři nadání Jiřieho Trávnička*, [w:] *Čtení jako radost...*, s. 28.

7 Tamże.

8 Oryg. „v určitém smyslu patologicke” (G. Nieć, *Jiří Trávniček...*, s. 21).

9 M. Fránek, *Byl jednou jeden krokodýl aneb Proměny Brněnského draka v české poezii*, [w:] *Čtení jako radost...*, s. 79.

10 J. Strzelczyk, *Od Prastówian do Polaków*, Kraków 1987, s. 75.

zaczął się zajmować owym tematem w ramach swojej pracy doktorskiej pod wpływem jednego pytania zadanego przez promotora, którym był właśnie Jiří Trávniček. Na tym przykładzie Novák pokazuje, jak duże znaczenie na drodze naukowej ma dobry przewodnik – stale obecny, a zarazem niewidoczny. Do prac zainspirowanych rozmowami z jubilatami należy także ciekawy tekst Lubomíra Machali, poświęcony wczesnej twórczości Dušana Mitany.

Ale protože jsme se s Jiřím Trávničkem při jedné z našich nesčetných diskusí vzácně jednomyslně shodli, že k nejpozoruhodnějším dílům slovenské literatury patří povídkový soubor Dušana Mitany *Psie dni* (1970), které byly autorovým knižním debutem, rozhodl jsem se ve svém příspěvku do oslavencova sborníku detailněji připomenout počátky Mitanových spisovatelských aktivit¹¹.

[Ponieważ w czasie jednej z naszych niezliczonych dyskusji zgodziliśmy się z Jiřím Trávničkem, że do najciekawszych dzieł słowackiej literatury należy zbiór opowiadań Dušana Mitany *Psie dni* (1970), będący debiutem owego autora, zdecydowałem się w swoim tekście do jubileuszowego zbioru przypomnieć początki działalności pisarskiej Mitany] – wyjaśnia autor.

Dalej, w oparciu o dzieła pisarza¹², dowodzi, że niewielu było w czeskiej i słowackiej literaturze twórców, którzy w takim stopniu jak Mitana podążaliby za światowymi literackimi trendami, wciąż pozostając sobą i konsekwentnie krocząc własną pisarską ścieżką.

Inną, obszerną grupę tekstów w tej części publikacji stanowią prace dotyczące bliskich jubilatowi tematów: czytelnictwa, nauczania oraz opowieści. Daniel Soukup pod lupę bierze dwie nietypowe iluminacje pochodzące z *Hagady z Darmstadt* – średniowiecznego rękopisu Żydów aszkenazyjskich. Obie przedstawiają grupę żywo dyskutujących o literaturze osób, w tym kobiet, którym w rzeczywistości w średniowiecznej kulturze Żydów aszkenazyjskich nie wolno było studiować religijnych traktatów. Badacz prowadzi niezwykle interesujący wywód, z którego wynika, że sceny te mogły symbolizować pośmiertny raj.

Zuzana Urváľková opowiada o relacji Ignáca Leopolda Kobra, znanego XIX-wiecznego czeskiego wydawcy, oraz Františka Augustina Urbánka, jego ucznia i pomocnika. Kreśląc sylwetkę Kobra, autorka kładzie nacisk na jego strategię uważnej obserwacji preferencji i potrzeb czytelników, która pomogła mu odnieść sukces, a także jego zaangażowanie i pracowitość – w jednym z listów Kober pisze: „Kdo zvykl práci, nikdy není zcela nešťasten, pokud může jen pracovati”¹³ [Kto przywykł do pracy, nigdy nie jest nieszczęśliwy, jeśli tylko może pracować].

Barbora Svobodová przybliży system nauczania literatury w Złinie braci Baťów, opierający się na formułowaniu własnych opinii na temat literackich dzieł, samodzielności i osobistej pracy z tekstem. Badaczka burzy mit, jakoby w pragmatycznym imperium Baťów nie było miejsca na coś tak „bezużytecznego” jak literatura.

11 L. Machala, *Literární rozběh osamělého běžce Dušana Mitany*, [w:] *Čtení jako radost...*, s. 114.

12 Przede wszystkim: zbioru opowiadań *Psie dni* (Bratysława 1970), noweli *Patagónia* (Bratysława 1972) i zbioru *Nocne wiadomości* (*Nočné správy*, Bratysława 1976).

13 Literární archiv Památníku národního písemnictví [Archiwum Literackie Muzeum Piśmiennictwa Narodowego], Ignác Leopold Kober, zbiór 779.

Na wstępie tekstu przyznaje, że postanowiła zaprezentować właśnie ten temat, zainspirowana postawą Jiřiego Trávnička, stale poszukującego sposobów, jak nauczać literatury w przekonujący sposób, oraz wnioskami z jego badań dotyczącymi kluczowych czynników w procesie zaszczepiania w młodych miłości do literatury. „Ostatně právě z jeho čtenářských průzkumů vyplývá, že zásadní úlohu v tom procesu kromě rodinného čtenářského zázemí sehrává i podoba výuky literatury a výchova ke čtenářství ve školním prostředí, včetně osoby učitele”¹⁴ [Właśnie z jego badań czytelnictwa wynika, że zasadniczą rolę w tym procesie odgrywa również forma nauczania literatury oraz wychowywanie młodych czytelników w środowisku szkolnym, nie wyłączając osoby nauczyciela] – stwierdza autorka. Obszaru pedagogiki dotyczy również tekst Ondřeja Sládka – odwołując się m.in. do prac Jiřiego Trávnička¹⁵, podkreśla on, jak użyteczna w procesie nauczania może być opowieść. Nie tylko pozwala ona lepiej wyjaśnić omawiane zagadnienie, ale również buduje relację między nauczycielem a uczniem oraz wzmacnia poczucie zaufania.

Teksty zamieszczone w części trzeciej także są powiązane z osobą jubilata na różne sposoby. Znalazły się tu prace zainspirowane jego działalnością, a nawet tekst w dużej mierze przez niego napisany – prezentując warsztat krytyczny Jiřiego Trávnička, Marek Lollok przytacza trzydzieści obszernych fragmentów jego recenzji. Miroslav Balašítk, także zainspirowany badaniami jubilata, pisze o ciekawych przemianach w podejściu do książki w Republice Czeskiej od lat 90. Zwraca między innymi uwagę, że w ostatnich latach rośnie zainteresowanie rodzimą literaturą, że czytanie staje się aktywnością społeczną, o czym świadczy fakt, że przybywa klubów czytelniczych i słuchaczy spotkań autorskich (choć aktualna sytuacja wygląda oczywiście inaczej ze względu na ograniczenia związane z pandemią), oraz że w literaturze pięknej rośnie znaczenie opowieści, fabuły, która w latach 90. stała się domeną wyłącznie literatury rozrywkowej. (Wydaje się to ciekawe na tle literatury polskiej tego okresu, w przypadku której w latach 90. obserwowano z kolei powrót fabuły¹⁶ i wykorzystanie w literaturze „wysokiej” konwencji gatunków popularnych¹⁷).

Z kolei David Kroča dowcipnie analizuje własną osobę w odniesieniu do profilu czytelnika wynikającego z badań Jiřiego Trávnička, a następnie – jako, zgodnie ze stosowaną w owych badaniach kategorią, „vášnivý čtenář” [czytelnik-pasjonat] – dzieli się krótkimi opiniami na temat ważnych dla niego książek, wśród których znalazły się m.in. powieści George’a Orwella i *Osiem twarzy mistrza Foltyna* (*Život a dílo skladatele Foltýna*) Karla Čapka. Dalibor Tureček i František Schildberger w swoich tekstach prezentują własne spojrzenie na wiersze dwóch ważnych czeskich poetów: Jana Skácela i Otokara Březiny, zaś Bohumil Fořt swoją uwagę poświęca badaniom Jiřiego Trávnička nad opowieścią oraz jego księżce *Přiběh je mrtev?* [Fabuła jest martwa?], która w ocenie Fořta jest projektem, jakiego od tamtego czasu w czeskiej nauce nie było.

14 B. Svobodová, *Výuka literatury na měšťanských pokusných školách v baťovském Zlíně*, [w:] *Čtení jako radost...*, s. 95.

15 Wspomniane są dwie: *Přiběh je mrtev? Schizmata a dilemata moderní prózy* (Brno 2003) oraz *Vyprávěj mi něco... Jak si děti osvojují příběhy* (Przybram–Praga–Litomyšl 2007).

16 P. Czapliński, *Wyzwania prozy polskiej lat dziewięćdziesiątych*, [on-line:] <http://culture.pl/pl/artykul/wyzwania-prozy-polskiej-lat-dziewiecdziesiatych> – 30.11.2020.

17 Tenże, *Literatura jest gdzie indziej*, [w:] *Obraz literatury w komunikacji społecznej po roku '89*, red. A. Werner, T. Żukowski, Warszawa 2013, s. 102.

Ukoronowaniem tomu jest ostatni tekst, imitujący encyklopedyczny wpis z przyszłości, przełożony rzekomo z języka telugu przez anonimowego tłumacza. Rozwija on hasło „czytanie” – wyjaśnia, że jest to zanikająca już „podvratná aktivita”¹⁸ [wywrotowa aktywność], utrudniająca ludziom poprawną komunikację i wprowadzająca ich w stan niezdrowego podniecenia. Sytuację uratowała instytucja VMDV (Všeobecné Moudrosti Digitalizovaného Všehomíra [Wszechobecne Mądrości Zdigitalizowanego Wszechświata]), która pod pretekstem kultywowania czytelnictwa doprowadziła do wydawania przytłaczających ilości książek, zniechęcając do nich czytelników – co może być nawiązaniem do koncepcji „przeksiążkowania”¹⁹ według pojęcia stworzonego przez Jiříego Trávníčka. W dalszej części owej dystopijnej wizji (niepozbowionej zresztą subtelnym czeskich, a także „trawiastych” wątków) sztuka czytania, oceniania i recenzowania zostaje opanowana przez sztuczną inteligencję, zaś książki są zamieniane w substancje chemiczne, które wystarczy połączyć, by natychmiast przenieść się do opowiadanego świata. Końcówka tekstu podpowiada, że w istocie chodzi o reklamę owych literackich specyfików. Ocena tej wizji świata, który momentami bawi, momentami przeraża, zostaje pozostawiona czytelnikowi.

Ostatecznie powstał zbiór różnorodny i osobisty, który dzięki oryginalnemu podejściu do tematu większości autorów wyróżnia się na tle innych publikacji jubileuszowych. Oczywiście nie brak tu tradycyjnych wyrazów uznania dla jubilata, powaga jest jednak przełamywana humorem i literackimi żartami. Także wywody naukowe autorów mają żywy i wartki charakter oraz w ciekawy sposób prezentują mało zbadane obszary wiedzy (na szczególną uwagę zasługują tu prace Daniela Soukupa, Michala Fránka oraz Barbory Svobodovej). W efekcie *Čtení jako radost a dobrodružství. Jiřímu Trávníčkovi k šedesátinám* to nie tylko piękny hołd, ale i po prostu wciągająca lektura.

Bibliografia

- Czapliński P., *Literatura jest gdzie indziej*, [w:] *Obraz literatury w komunikacji społecznej po roku '89*, red. A. Werner, T. Żukowski, Warszawa 2013.
- Czapliński P., *Wyzwania prozy polskiej lat dziewięćdziesiątych*, [on-line:] <http://culture.pl/pl/artykul/wyzwania-prozy-polskiej-lat-dziewiecdziesiatych> – 30.11.2020.
- Čtení jako radost a dobrodružství. Jiřímu Trávníčkovi k šedesátinám*, red. M. Fránek, A. Merenus, O. Sládek, B. Svobodová, Brno–Praga 2020, [on-line:] <http://www.ucl.cas.cz/edice/sborniky/jubilejni/242-cteni-jako-radost-a-dobrodurztvi> – 16.12.2020).
- Literární archiv Památníku národního písemnictví, Ignác Leopold Kober, zbiór 779.
- Mitana D., *Nočné správy*, Bratysława 1976.
- Mitana D., *Patagónia*, Bratysława 1972.
- Mitana D., *Psie dni*, Bratysława 1970.
- Strzelczyk J., *Od Praszowian do Polaków*, Kraków 1987.
- Trávníček J., *Česká čtenářská republika – generace, fenomény, životopisy*, Brno–Praga 2017.
- Trávníček J., *Čteme? Obyvatelé České republiky a jejich vztah ke knize (2007)*, Brno 2008.

¹⁸ Čtení. Z telužštiny (z tamní všeobecné encyklopedie) přeložil bez nároku na honorář naprosto neznámý autor, [w:] *Čtení jako radost...*, s. 207.

¹⁹ Oryg. „překnížkováno”. Zob. J. Trávníček, *Překnížkováno: co čteme a kupujeme (2013)*, Brno 2014.

Trávníček J., *Čtenáři a internauti. Obyvatelé České republiky a jejich vztah ke čtení (2010)*, Brno 2011.

Trávníček J., *Překnížkováno. Co čteme a kupujeme (2013)*, Brno 2014.

Trávníček J., *Příběh je mrtev? Schizmata a dilemata moderní prózy*, Brno 2003.

Trávníček J., *Rodina, škola, knihovna. Náš vztah ke čtení a co ho ovlivňuje (2018)*, Brno–Praga 2019.

Trávníček J., *Vyprávěj mi něco... Jak si děti osvojují příběhy*, Przybram–Praga–Litomyšl 2007.